

Наливайко Лариса Романівна
завідувач кафедри загальноправових
дисциплін юридичного факультету
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Рясна Валерія Сергіївна
студентка Навчально-наукового інституту
заочного навчання та підвищення кваліфікації

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ «ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В українській юридичній літературі існує низка термінів, які є не лише суто теоретичними, а й застосовуються у вітчизняному законодавстві. Однак, не дивлячись на своє широке застосування, такі поняття не отримали свого узгодженого розуміння, що сприяє виникненню перешкод у процесі злагодженого функціонування правової системи.

Однією із таких категорій є «зловживання правом». Попри те, що це явище зародилося та отримало своє місце ще у нормативних джерелах Стародавнього Риму, єдиного підходу щодо його тлумачення донині не вироблено. Тож у теорії і практиці існує проблема розуміння юридичного феномена зловживання правом, яка вимагає свого вирішення.

Проблематика зловживання правом розглядалася у роботах таких вчених, як М. Агарков, Г. Гаджиєв, В. Грибанов, В. Доманжо, Н. Дурново, С. Зайцева, В. Ємельянов, А. Колодій, А. Малиновський, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, Г. Оніщенко, О. Петришин, О. Поротікова, М. Хміль, Л. Щеннікова, Т. Яценко та ін.

Поняття «зловживання правом» у зв'язку з його філософською основою справедливо знайшло своє закріплення у всіх юридичних словниках та в тих чи інших варіаціях у більшості сучасних підручників з теорії держави і права, цивільного права та ін. [1, с. 226]. Авторами наукових робіт пропонуються різні визначення терміна «зловживання правом».

Так, П. Куріс наголошував, що в літературі часто стверджується про те, що відповідальність держави можлива не лише за міжнародно-протиправні діяння, а й за поведінку, засновану на суб'єктивному праві. Ця позиція часто пояснюється тим, що міжнародне право, окрім припису визначеної дії, також встановлює межі, в яких суб'єкти міжнародного права можуть обирати різноманітні варіанти поведінки. Порушення цих меж дозволеної поведінки, перевищення повноважень, поширене здійснення суб'єктивного права тут складають так зване зловживання правом [2, с. 241].

Інші автори дещо інакше пояснюють сутність зловживанням правом. Наприклад, Л. Оппенгейм під цим поняттям розуміє ситуацію, коли держава використовує своє право таким чином, що цим вона завдає збитків та шкоди, які не можуть бути виправдані власною користю [3, с. 31; 4, с. 172]. У свою чергу, М. Бару стверджує: якщо поведінка особи, її дії не відповідають змісту приналежного їй права, то в такому разі, безумовно, має місце зловживання правом, яке завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву [5, с. 118]. Автором виокремлюються такі ознаки розглядуваного явища: невідповідність дій особи змісту права, що належить йому; зовнішнє відповідність поведінки особи; формальне непротиріччя поведінки особи.

Як вважає В. Протасова, зловживання правом має місце у випадках, коли надане законом право використовується суб'єктом як засіб заподіяння шкоди. Однак для того, щоб воно стало явищем права, юридично значимим явищем, зловживання правом має бути юридичними нормами заборонено. В іншому випадку воно повинно визнаватися правомірним явищем, а його негативні оцінки і санкції можуть бути віднесені лише до області моралі [6, с. 241]. Також В. Таджер вважає, що зловживання правом являє собою неправомірну дію, оскільки воно порушує встановлені законом межі здійснення суб'єктивних прав і суперечить суспільним інтересам. При цьому зловживання правом має місце за наявності двох умов: відсутності при здійсненні права спрямованості на задоволення потреб носія цього права і суперечності інтересам суспільства [7, с. 191]. Однак з тим, що при зловживанні правом відсутня спрямованість на задоволення потреб носія цього права, важко погодитися, оскільки особа, яка зловживає своїми суб'єктивними правами (носія права), діє, як правило, відповідно до своїх інтересів або інтересів інших осіб, тобто саме для задоволення своїх потреб або потреб інших осіб.

Як здійснення права, яке перебуває у суперечності з цілями, які ставляться і переслідуються правом, у протиріччі з його призначенням, визначає зловживання правом Я. Янів [8, с. 187]. Запропоноване розуміння зловживання правом не включає в себе дії у межах правових норм, спрямовані на заподіяння шкоди.

У свою чергу, М. Ібрагімова виділяє істотні для розуміння природи зловживання цивільним правом ознаки. На думку автора, суб'єктом зловживання цивільним правом завжди є управомочена особа; при зловживанні правом норми законодавства не порушуються; шляхом здійснення суб'єктивного права іншій особі заподіюється шкода; при зловживанні порушуються принципи цивільного права [9, с. 45]; В. Гойман під зловживанням права розуміє засновану на егоїстичних спонуканнях поведінку уповноваженого суб'єкта, що суперечить природі права, закріпленої в його нормах цілі, або пов'язане з залученням неправових засобів для її досягнення [10, с. 288].

Слід зазначити, що деякі автори характеризують зловживання права як правопорушення. Випадки зловживання правом, безсумнівно, складніше розпізнати, ніж випадки протиправних дій (правопорушень). Проте зловживання

правом, на думку М. Бару, в кінцевому рахунку, веде до правопорушення. При цьому, якщо протиправне діяння навіть формально не ґрунтується на праві і виступає в чистому вигляді, то зловживання правом завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально до певного моменту (моменту початку порушення прав інших осіб) не суперечить об'єктивному праву. Якщо в особи немає суб'єктивних прав, зловживати правом вона не може. Вчинити правопорушення вона може і за відсутності суб'єктивного права [5, с. 119]. Правопорушення являє собою протиправне, винне, суспільно шкідливе, каране діяння особи, зловживання правом є діянням у межах права. У цьому полягає основна відмінність зловживання правом від правопорушення, у зв'язку з яким ототожнення вказаних явищ видається необґрунтованим.

Підсумовуючи, зазначимо таке. Нині відсутній єдиний підхід до тлумачення поняття «зловживання правом». Українським законодавством не визначено поняття «зловживання правом» і вичерпного переліку ознак. Тож під терміном «зловживання правом» доцільно розуміти діяння уповноваженої особи (дія або бездіяльність) з метою здійснення належного їй суб'єктивного права, що реалізується в межах наданих законом можливостей, результати якого не виходять за встановлені рамки здійснення права через наміри уповноваженого суб'єкта завдати шкоди і (або) об'єктивного заподіяння шкоди правам і законним інтересам інших осіб.

Законодавче закріплення поняття «зловживання правом» і вичерпного переліку його ознак необхідне для забезпечення можливості правильної кваліфікації відповідного діяння як зловживання правом. Це дозволить своєчасно виявляти і припиняти зловживання уповноваженими суб'єктами своїми матеріальними і процесуальними правами, що порушує права учасників правовідносин.

Література

1. Гражданское право: учебник : в 2-х т. / отв. ред. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 1998. – 816 с.
2. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государств / П.М. Курис. – Вильнюс : Минтис, 1973. – 279 с.
3. Вдовичен О.О. Законодавче закріплення категорії зловживання правом / О.О. Вдовичен // Адвокат. – 2009. – № 2. – С. 30-33.
4. Кориневич А. Особливості абсолютної міжнародно-правової відповідальності / А. Кориневич // Київський студентський журнал міжнародного права. – 2007. – № 8. – С. 127-134.
5. Бару М.И. О ст. 1 Гражданского кодекса / М.И. Бару // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 117-120.
6. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства / В.Н. Протасов. – М. : Юрайт-М, 2001. – 346 с.
7. Таджер В. Гражданское право Народной республики Болгария. Общая часть / В. Таджер. – М. : София, 1972. – 200 с.
8. Янев Я.Г. Правила социалистического общежития (их функции при применении правовых норм) / Я.Г. Янев. – М. : Прогресс, 1980. – 271 с.
9. Ибрагимова М.В. Злоупотребление субъективным гражданским правом. Понятие, сущность, виды и последствия: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03 / Марина Владиславовна Ибрагимова. – Рязань, 2005. – 161 с.
10. Общая теория права и государства : учебник / [Афанасьев В.С., Герасимов А.П., Гойман В.И. и др.]; под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 520 с.